

ฟ้อนเอ็นขวัญ : การสร้างสรรค์นาฏศิลป์พื้นบ้านจากพิธีบายศรีสู่ขวัญ

THE CREATION OF FOLK DANCE INSPIRED BY THE BAI SRI SU KWAN CEREMONY

กิตติยา ทาทิส* และอังศุมาลิน ทาทิส*

KITTIYA TATISA AND ANGSUMALIN TATISA

(Received: July 7, 2023; Revised: October 11, 2023; Accepted: April 25, 2024)

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวม ความเป็นมาของฟ้อนเอ็นขวัญ บทร้อง ทำนองเพลง วงดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง การออกแบบเครื่องแต่งกาย และการออกแบบท่ารำ พบว่าผลจากการสร้างสรรค์มีดังนี้ พิธีบายศรีสู่ขวัญ เป็นพิธีที่สำคัญของชาวอีสาน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับขวัญและจิตใจ มีความเชื่อว่าการสู่ขวัญจะช่วยให้เกิดสิริมงคล ปัดเป่าสิ่งที่ไม่ดีออกไป หายจากสรรพเคราะห์ทั้งปวง ฟ้อนเอ็นขวัญจึงได้รับแรงบันดาลใจมาจากพิธีสู่ขวัญหรือบายศรีสู่ขวัญ ซึ่งเป็นพิธีที่สำคัญของชาวอีสาน จากการศึกษาพบว่า 1) บทร้องเพลงฟ้อนเอ็นขวัญ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนที่ 1 คือ การใช้บทร้องดั้งเดิมของอีสาน คือ บทร้องสรภัญญ์ จำนวน 5 ท่อน และส่วนที่ 2 แต่งบทร้องจากเนื้อหาบทสุตรขวัญ 2) ทำนองเพลงฟ้อนเอ็นขวัญ แบ่งออกเป็น 3 ท่อน คือ ท่อนที่ 1 การเกริ่นแคนลายล่อง ประกอบการขับร้อง และท่อนที่ 2 เป็นทำนองสรภัญญะ และท่อนที่ 3 ลายข้าวตอกกลม 3) ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง คือ วงหมากกะโหล่งโปงลาง ประกอบด้วย โปงลาง โปงลางเหล็ก หมากกะโหล่ง พิณ เบส แคน โหวด กลองหาง กลองรำมะนา ฉาบเล็ก ฉาบใหญ่ 4) การแต่งกาย สวมเสื้อแขนกระบอกสีขาว นุ่งผ้าถุงมัดห่มมีหัวขึ้นและตีนขึ้น ห่มผ้าซิด เก้าอี้มวยไว้กลางศีรษะประดับด้วยเกลียวฝ้ายสีขาว ทัดดอกไม้สีขาว 5) กระบวนท่ารำได้มาจากฟ้อนแม่บทอีสาน 16 ท่า และทำนาฏศิลป์ไทย 4 ท่า ทั้งนี้ การสร้างสรรค์งานการแสดงพื้นบ้านอีสานเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และอัตลักษณ์ของวิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ สืบสานต่อยอดต่อไป

คำสำคัญ : เอ็นขวัญ บายศรีสู่ขวัญ การสร้างสรรค์

* ภาควิชานาฏศิลป์ศึกษา วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

Department of Drama Education, Kalasin College of Dramatic Arts, Bunditpatanasilpa Institute of Fine Arts

Abstract

This academic article aims to collect and study the history of Fon Ern Kwan, including its lyrics, melodies, musical ensembles, costumes, and choreography. The study found that the Bai Sri Su Kwan ceremony is an important ritual of the Northeastern (Isan) people, associated with morale and spiritual well-being. There is a belief that Kwan brings prosperity and wards off negativity. The Fon Ern Kwan dance was inspired by the Bai Sri Su Kwan ceremony, reflecting its cultural significance. The findings are as follows: 1) **Lyrics:** The song of Fon Ern Kwan is divided into two parts. The first part uses traditional Isan music, particularly the Soraphan verse, which consists of five verses. The second part involves composing a poem based on the content of the Kwan prayer. 2) **Melodies:** The music is divided into three parts. The introduction features Kan Lai Long to accompany the singing, followed by the Soraphan melody, and concludes with the Lai Khao Thong Lom melody. 3) **Musical Ensemble:** The performance music is played by the Maklong Pong Lang ensemble, which includes instruments such as the Pong Lang, Pong Lang Lek, Khaen, Klong Hang, Klong Ram Na, small cymbals, and large cymbals. 4) **Costumes:** Performers wear white sleeveless shirts, mudmee sarongs, and head and foot skirts. The costumes are adorned with Khit cloth and feature white cotton threads and white flowers as head decorations. 5) **Choreography:** The dance movements are inspired by 16 traditional Isan postures and 4 Thai classical dance movements. The study highlights the creation of a unique Isan folk performance that reflects the cultural identity of the local area and the distinctive heritage of Kalasin College of Dramatic Arts. The preservation of this performance is significant for its cultural value.

Keywords: Fon Ern Kwan, Bai Sri Su Kwan, Creation

บทนำ

พิธีกรรม หมายถึงการปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานทางวัฒนธรรม อันเกี่ยวกับสัญลักษณ์ ที่ทำในโอกาสต่าง ๆ หรือพฤติกรรมทางสังคมที่กำหนดขึ้นโดยขนบธรรมเนียม กฎหมาย หรือระเบียบสังคมที่แสดงออกถึงสัญลักษณ์ของค่านิยมหรือความเชื่อ กิจกรรมส่วนใหญ่ เกี่ยวข้องกับศาสนาและการใช้สัญลักษณ์ซึ่งแสดงออกถึงความสำคัญของวัฒนธรรมต่าง ๆ เพื่ออนุชนรุ่นหลังเกิดจิตสำนึกหรือเคารพนับถือ (ยุพา ภาพเนตร, ประทับใจ สิกขา

และประสิทธิ์ พวงบุตร, 2544, น. 149) นอกจากนั้นพิธีกรรมเป็นวิธีหนึ่ง ที่มนุษย์คิดขึ้น เพื่อต้องการไปสู่เป้าหมาย โดยใช้เป็นแนวทางการกระทำและเป็นวิธีทำให้ได้มาซึ่งสิ่งที่มนุษย์ต้องการมนุษย์มักเผชิญภัยอันตรายต่าง ๆ ความหวาดกลัวทั้งที่ตนมองเห็นและมองไม่เห็นเป็นภัยที่เกิดขึ้น โดยทราบหรือไม่ทราบสาเหตุก็เป็นได้ เป็นทั้งภัยที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและอาจเกิดขึ้นในอนาคต ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของมนุษย์ทำให้มนุษย์หาวิธีเพื่อป้องกันหลีกเลี่ยงหรือกำจัดภัยเหล่านั้น ดังนั้นมนุษย์จึงต้องการจัดพิธีกรรมขึ้น เพื่อขับไล่สิ่งชั่วร้ายที่จะเกิดขึ้น ปิดเป่าเภทภัยต่าง ๆ ออกไปเพื่อให้เกิดกำลังใจและความสบายใจหลังจากผ่านพิธีเหล่านั้นแล้ว (ปิยะ สติสุสติ, 2545, น.107)

พิธีบายศรีสู่ขวัญ เป็นพิธีกรรมที่สำคัญของชาวอีสาน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับขวัญและจิตใจ เพื่อให้เกิดขวัญและกำลังใจที่ดีขึ้น เป็นการเรียกร่องพลังทางจิต ช่วยให้มีพลังที่เข้มแข็ง สามารถฟันฝ่าภัยพิบัติต่าง ๆ ได้ และอาจดลปรารภนาให้ผู้เคราะห์ร้ายพ้นจากสรรพเคราะห์ทั้งปวง ด้วยมูลเหตุแห่งการสู่ขวัญ การประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญของชาวอีสาน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับขวัญและจิตใจ ช่วยก่อให้เกิดขวัญและกำลังใจที่ดีขึ้น ซึ่งชาวอีสานเห็นความสำคัญทางจิตใจเป็นอย่างมาก ดังนั้นวิถีการดำเนินชีวิตแทบทุกอย่างจึงมักจะมีการสู่ขวัญควบคู่กันไปเสมอ การสู่ขวัญช่วยให้เกิดสิริมงคล ชีวิตอยู่ด้วยความราบรื่นจิตใจเข้มแข็งโชคดียิ่งขึ้น ปิดเป่าสิ่งที่ไม่ดี หายจากสรรพเคราะห์ทั้งปวง พิธีบายศรีสู่ขวัญมีหลายรูปแบบ แล้วแต่ว่าจะจัดพิธีสู่ขวัญเรื่องใด เช่น การสู่ขวัญเด็ก การสู่ขวัญนา การสู่ขวัญบ่าวสาว หรือจะเป็นการสู่ขวัญในเหตุที่ทำให้เกิดการเสียชีวิต เพื่อเรียกให้ขวัญมาอยู่กับเนื้อกับตัว รวมถึงการสู่ขวัญสัตว์และสิ่งของต่าง ๆ ก็อาจทำได้ (สาร สาระทศนันทน์, 2540, น. 12)

พิธีสู่ขวัญ ประกอบไปด้วย พาชขวัญหรือพานบายศรี ทำด้วยใบตองประดับตกแต่งอย่างสวยงามด้วยดอกไม้ได้แก่ ดอกดาวเรือง ดอกกรัก ใบเงิน ใบคำ ใบคูณ ใบยอปา เครื่องบูชาอื่น ๆ ด้ายผูกข้อมือ (ฝ้ายผูกแขน) เทียนเวียนหัวของเจ้าของขวัญ ข้าวต้ม ไก่ต้ม ขนมหั่นกล้วย อ้อย ปั่นข้าวเหนียว การสวดหรือการสูตรขวัญ มักจะเรียกว่า พราหมณ์หรือพ่อพราหมณ์ มักจะเป็นผู้ที่ทราบถึงประเพณีเป็นอย่างดีผ่านการบวชเรียนเป็นที่นับถือของชาวบ้าน พราหมณ์จะจัดให้เจ้าของขวัญนั่งหันหน้าไปทิศต่าง ๆ ตามตำรา แล้วเริ่มพิธีการโดยการเชิญขวัญตามขั้นตอน คำเชิญขวัญนั้นมีหลายสำนวนไม่มีแบบตายตัวต่างหมวดต่างสรรหาสำนวนที่เห็นว่าเหมาะกับเหตุการณ์และโอกาสต่าง ๆ กันไป จนเสร็จสิ้นกระบวนการแล้วจึงมีการผูกข้อมือหรือผูกแขนด้วยด้าย ถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ ควรรักษาไว้ให้ล่วงเลย 3 วันค่อยเอาออกแล้วเก็บรักษาไว้ (วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์, 2556, น. 2)

จากพิธีบายศรีสู่ขวัญที่ถือว่าเป็นพิธีอันศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่คู่กับสังคมชาวอีสานมายาวนาน และถือว่าเป็นพิธีที่เรียกขวัญกำลังใจให้กับชาวอีสาน เพื่อความสบายใจในการกระทำการสิ่งใด เหมือนมีสิ่งอันเป็นมงคลติดตามตัวเพื่อช่วยเหลือให้เกิดความสุข ความสำเร็จในด้านต่าง ๆ จากข้อมูลและเหตุผลดังกล่าว วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ จึงเกิดเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานการแสดงจากพิธีสู่ขวัญอันศักดิ์สิทธิ์ และตระหนักว่า ทุกสิ่งในพิธีสู่ขวัญประกอบไปด้วยสิ่งมงคลทั้งสิ้น ควรมีการแสดงฟ้อนรำ ประกอบในพิธี เพื่อแสดงถึงความงดงามและสร้างความบันเทิงให้กับเจ้าของขวัญ และบรรดาญาติมิตรที่มาร่วมในพิธี จึงได้สร้างสรรค์การแสดงชุด “ฟ้อนเอ็นขวัญ” ขึ้นโดยมีการแต่งบทร้องจากเนื้อหาบทสูตรขวัญและใส่ทำนองเพลงอีสานคือทำนอง สรภัญญะและการประดิษฐ์ท่าฟ้อนให้มีความสอดคล้องกับเนื้อหาของเพลงโดยอาศัย หลักการด้านนาฏศิลป์พื้นบ้านและนาฏศิลป์ไทยเข้ามาเป็นหลักในการประดิษฐ์ท่าฟ้อนเอ็นขวัญ

ปัจจุบันฟ้อนเอ็นขวัญ ได้รับความนิยมนำมาแสดงในงานต่าง ๆ มากมาย โดยเฉพาะงานพิธีที่เป็นงานมงคลต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นงานพิธีมงคลสมรส งานต้อนรับ งานบวช งานเกษียณอายุราชการ รวมไปถึงงานรื่นเริงต่าง ๆ หากแต่ในด้านเอกสารข้อมูล ที่เกี่ยวกับการสร้างสรรค์ฟ้อนเอ็นขวัญ ยังคงมีเพียงข้อมูลเบื้องต้นของการแสดงเท่านั้น ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างสรรค์ชุดการแสดงฟ้อนเอ็นขวัญ จึงจัดทำบทความวิชาการ เพื่อรวบรวมประวัติความเป็นมาของฟ้อนเอ็นขวัญ บทร้อง ทำนองเพลง วงดนตรี ที่ใช้ประกอบการแสดง การออกแบบท่ารำ และการออกแบบเครื่องแต่งกายของฟ้อนเอ็นขวัญ เพื่อบันทึกไว้เป็นเอกสารในการอ้างอิงทางวิชาการ และเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับผู้ที่ต้องการสร้างสรรค์งานการแสดงฟ้อนเอ็นขวัญ การแสดงที่เกิดจากพิธีกรรม อันเป็นมงคล พิธีบายศรีสู่ขวัญ ถึงแม้ว่าในยุคปัจจุบันที่มีพัฒนาและการปรับเปลี่ยน ได้ตลอดเวลาในด้านการแสดง แต่ข้อมูลดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ให้กับบุคคลหรือหน่วยงาน ต่าง ๆ ที่มีความสนใจในการศึกษาการสร้างสรรค์งานการแสดงพื้นบ้านอีสาน ที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และอัตลักษณ์ของวิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ต่อไป

ความเป็นมาของฟ้อนเอ็นขวัญ

วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม เป็นสถานศึกษาที่มีหน้าที่ในการอนุรักษ์ สืบสาน เผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ ที่มีอัตลักษณ์โดดเด่นในด้านการบรรเลงดนตรีและการแสดงพื้นบ้านอีสานเป็นที่รู้จักโดยทั่วไปว่า “วงโปงลาง” ซึ่งในปี พ.ศ. 2556 วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ได้สร้างสรรค์ผลงานการแสดงชุด

“ฟ้อนเอ็นขวัญ” เพื่อเข้าร่วมในงาน “มหกรรมศิลปวัฒนธรรมไทย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในโอกาสสถาปนาสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ ครบ 16 ปี” ณ โรงละครแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร โดยได้รับแรงบันดาลใจจากพิธีสู่ขวัญจากพิธีสู่ขวัญหรือบายศรีสู่ขวัญ ซึ่งเป็นพิธีที่สำคัญของชาวอีสาน นิยมทำกันทั่วไปในท้องถิ่นอีสาน ทั้งในมูลเหตุของความดีและความไม่ดี เพื่อให้เกิดขวัญและกำลังใจที่ดี มีองค์ประกอบหลายอย่างตั้งแต่การจัดทำต้นบายศรี จัดสิ่งของที่เป็นมงคลประกอบพาขวัญ มีผู้ประกอบพิธีหรือพ่อพราหมณ์ มีบทสวดขวัญ การแสดงฟ้อนเอ็นขวัญ ได้มีการประพันธ์ทำนองเพลงและบทร้องที่นำมาจากบทสวดขวัญของผู้ประกอบพิธี นำมาใส่ทำนองซึ่งเป็นทำนองเพลงอีสานดั้งเดิม โดยใส่ทำนองให้สัมพันธ์กับเนื้อร้อง และนำทำนองพื้นฐานทางนาฏศิลป์เข้ามาเป็นส่วนในการประดิษฐ์ทำนอง จัดรูปแบบแปรชบวนแถวให้สวยงาม เพื่อใช้เป็นชุดการแสดงประกอบในพิธีบายศรีสู่ขวัญ ให้ดูงดงามและศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น

บทร้องฟ้อนเอ็นขวัญ

บทร้องและทำนองเพลงฟ้อนเอ็นขวัญ จากการสัมภาษณ์อาจารย์ศิริวรรณ จันทร์สว่าง (การสื่อสารส่วนบุคคล, 3 มิถุนายน 2566) อาจารย์วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ ได้ให้ข้อมูลว่าในการแต่งบทร้องและทำนองเพลงฟ้อนเอ็นขวัญจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน โดยส่วนที่ 1 คือการใช้ทำนองดั้งเดิมของอีสานคือ บทร้องสรภัญญะ โดยอาจารย์ศิริวรรณ จันทร์สว่างได้ประพันธ์ไว้ 5 ท่อน ดังนี้

มาลาดวงดอกไม้	ตกแต่งไว้เป็นบายศรี
วันนี้เป็นวันดี	จึงได้มีการมงคล
บอกกล่าวสิ่งศักดิ์สิทธิ์	เทวฤทธิ์ในเบื้องบน
จงมาอำนวยผล	บันดาลดลให้โชคดี
ปัดเป่าภัยพิบัติ	ปวงโรคาพยาธิ
สิ่งร้ายในกายมี	จงแพ้พ่ายมลายไป
ผูกแขนเอ็นขวัญมา	ขวัญอย่าช้าจงให้ไว
สถิตอยู่ในกาย	อย่าห่างไปให้ไกลตา
พริ้งพร้อมหมู่ทั้งหลาย	ทั้งหญิงชายกันถ้วนหน้า
เอ็นขวัญเจ้าคีนมา	มาสู่เหย้าเข้าสู่เรือน

ส่วนบทร้องของเพลงฟ้อนเอ็นขวัญในส่วนที่ 2 นั้น อาจารย์ศิริวรรณ จันทร์สว่าง (การสื่อสารส่วนบุคคล, 3 มิถุนายน 2566) ได้ให้ข้อมูลว่า อาจารย์พรสวรรค์ พรดอนก่อได้ประพันธ์ขึ้น 3 ท่อน โดยใช้คำแต่งบทร้องจากเนื้อหาบทสวดขวัญ ดังนี้

ศรีศรีวันนี้เป็นวันดีอันเลิศล้ำ	จึงได้นำพาขวัญแก้วตกแต่งแล้วจ้งยอมา
อยู่เบื้องหน้าพ่อพราหมณ์ขวัญ	มีสูอันเทิงพี่น้องมาแซช่องฮ้องเอ็นขวัญ
มาเย้อขวัญเอย มาเย้อขวัญเจ้าเอย	มาเย้อขวัญเจ้าเอย มาเย้อขวัญเจ้าเอย
ขวัญเอยมาฮอดแล้ว	ขวัญแก้วให้อยู่ดี
มีบายศรีทั้งไ่ต้มทั้งขนมและไขหน่วย	กล้วยและอ้อยมีพร้อมสูอัน
มาเย้อขวัญเอย มาเย้อขวัญเจ้าเอย	มาเย้อขวัญเจ้าเอย มาเย้อขวัญเจ้าเอย
ขวัญไปไฮให้ลิลาลีลา	ขวัญไปนาให้ลิลาลีลา
ขวัญหลับอยู่โคกฮ้าย	ขวัญได้แมนคูงมา
มาเย้อขวัญเอย มาเย้อขวัญเจ้าเอย	มาเย้อขวัญเจ้าเอย มาเย้อขวัญเจ้าเอย

จากการศึกษาบทประพันธ์ทั้ง 2 ส่วน ผู้เขียนได้วิเคราะห์ภาษา รูปแบบ และเนื้อหา ของบทประพันธ์เพลงพ็อนเอ็นขวัญ ดังนี้

1. เนื้อเพลงพ็อนเอ็นขวัญสื่อให้เห็นถึงประเพณีบายศรีสู่ขวัญ โดยมี การตกแต่งประดับประดาสิ่งมงคลต่าง ๆ ไว้ในบายศรี และได้บอกกล่าวถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดลบันดาลให้พบแต่ความสุขความโชคดี บัดเป่าสิ่งที่ไม่ดีออกไปให้ไกล มีการผูกแขน (ผูกข้อมือ) เรียกขวัญให้มาอยู่กับเนื้อกับตัว

2. เนื้อหาของเพลงพ็อนเอ็นขวัญได้กล่าวถึง ความพร้อมพรั่งไปด้วยญาติมิตร ที่มาร่วมงานมงคลในครั้งนี้ เป็นการสะท้อนสภาพความเป็นอยู่ของชาวอีสาน ที่มีความรัก ความกลมเกลียวในกลุ่มชน รวมถึงความรักความศรัทธาในประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่น

3. ภาษาที่ใช้ในเนื้อเพลงพ็อนเอ็นขวัญจะมีทั้งภาษาไทยและภาษาอีสาน ปะปนกัน โดยเรียบเรียงเป็นความเรียงร้อยแก้วแบ่งเป็นวรรค แต่ละวรรคจะมีความสัมผัส ระหว่างวรรคมีลักษณะคล้ายกลอนแปด และสอดแทรกคำเรียกขวัญของพราหมณ์ไว้ด้วย ในท้ายวรรค

4. การกล่าวถึง “ขวัญ” ความเชื่อเกี่ยวกับองค์ประกอบของความเป็นมนุษย์ว่า มนุษย์ทุกคนมีส่วนประกอบสำคัญ 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่มีตัวตนคือร่างกาย และส่วนที่ไม่มี ตัวตนคือ “ขวัญ” (รุจิราถ ธรรมสิทธิ, 2548, น. 3) ความเชื่อของชาวอีสานเชื่อว่าหากขวัญ อยู่กับร่างกายแล้วจะทำให้เจ้าของขวัญมีความสุข แต่เมื่อใดที่ขวัญออกจากร่างกายจะทำให้ เจ็บป่วยไม่ได้รับความสบายเท่าที่ควร

ภาพที่ 1 พิธีสู่ขวัญในงานมงคลสมรส
ที่มา : ศักดิ์สยาม แสงสกุล (2565)

ทำนองเพลง ฟ้อนเอ็นขวัญ

ในการประพันธ์ทำนองเพลงฟ้อนเอ็นขวัญ คุณครูอนุสรณ์ วรรณะ และอาจารย์กลุ่มสาระดนตรีพื้นบ้าน ได้ร่วมกันประพันธ์ทำนองเพลง โดยแบ่งทำนองออกเป็น 3 ท่อน ประกอบด้วย ท่อนที่ 1 การเกริ่นแคนลายล่องประกอบการขับร้อง ท่อนที่ 2 เป็นทำนองสรภัญญะ และท่อนที่ 3 ลายข้าวต้องลม จากการสัมภาษณ์คุณครูคมจรัส ทองจรัส (การสื่อสารส่วนบุคคล, 3 มิถุนายน 2566) อาจารย์ดนตรีพื้นบ้านวิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ ได้ให้ข้อมูลว่า ในการสร้างทำนองเพลงฟ้อนเอ็นขวัญนั้น ช่วงเกริ่นแคนลายล่อง คือ การเป่าแคนประกอบการขับลำในการแสดง และตามด้วยทำนองสรภัญญะดนตรีเล่นตามคำร้อง และในทำนองลายข้าวต้องลมเป็นลายดั้งเดิม มี 2 ท่อน ซึ่งในการแสดงฟ้อนเอ็นขวัญนี้ ได้นำทำนองในช่วงเพลงเร็วเข้ามาประกอบการแสดง

ลายข้าวต้องลม ประพันธ์โดยอาจารย์ทูลทองใจ ซึ่งรัมย์ มีทั้งหมด 2 ท่อน มีอัตราจังหวะช้าและเร็ว เป็นลายดนตรีพื้นบ้านอีสานที่ใช้บรรเลงในวงโปงลางหรือวงดนตรีพื้นบ้านอีสาน ได้มีการนำมาเรียบเรียงเพื่อใช้ประกอบการแสดงนาฏศิลป์พื้นบ้านอีสาน เช่น ชุดการแสดงฟ้อนปิ่นหม้อ และชุดการแสดงฟ้อนเอ็นขวัญ ของวิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ โดยใช้แนวคิดในการประพันธ์ ตามจินตนาการของผู้ประพันธ์ เป็นลักษณะการพรรณนาในความพริ้วไหวของธรรมชาติตามทุ่งนา คิดทำนองไปตามธรรมชาติในลักษณะของลมที่พัดใบข้าวที่เขียวชอุ่ม โดนมพัดไปเป็นคลื่นและมีลมหนาว ชวนสร้างบรรยากาศให้เกิดจินตนาการ แล้วจึงเกิดเป็นเสียงเพลงตามมา รูปแบบแนวคิดในการจินตนาการ

เป็นการมองเห็นใบข้าวที่ปลิวช้า ๆ ไปหาช่วงที่ลมแรงทำให้ข้าวปลิวไสวเร็วขึ้น จึงเกิดเป็นทำนองเพลง 2 ท่อน คือ ช้าและเร็ว เพื่อให้เกิดเป็นทำนองที่มีความเป็นธรรมชาติ ทำให้เห็นธรรมชาติในรอบตัวเราแล้วเกิดจินตนาการทางดนตรีที่สอดคล้องกับวิถีธรรมชาติ (คมจรัส ทองจรัส และณรงค์รัชช วรรณมิตรไมตรี, 2565 น. 114)

ท่อนที่ 1 การเกริ่นแคนลายล่องประกอบการขับร้อง

เกริ่นแคน

----	- ด - ด	--- ด	- ด - ช	--- ฟ	- ช - ล	- ช - ฟ	ช ล ฟ ช
----	- ช - ด	--- ล	- ช - ม	--- ร	- ช - ม	--- ร	- ม - ด
--- ท	- ด - ช	--- ร	- ม - ด				

ท่อนที่ 2 เป็นทำนองสรภัญญะ

----	- ล - ล	----	- ล - ล	----	- ช ล ท	- ล - ช	ล ท ช ล
----	- ล - ล	----	- ล - ล	----	- ช ล ท	- ล - ช	ล ท ช ล
----	- ช ล ท	- ล - ช	ล ช ล ม	----	- ช ล ท	- ล - ช	ล ท ช ล
----	- ช ล ท	- ล - ช	ล ช ล ม	----	- ช ล ท	- ล - ช	ล ท ช ล
--- ช	- ม - ร	- ด - ล	- ช - ล	--- ช	- ม - ร	- ด - ล	- ช - ล

ท่อนที่ 3 ลายข้าวต้องลม

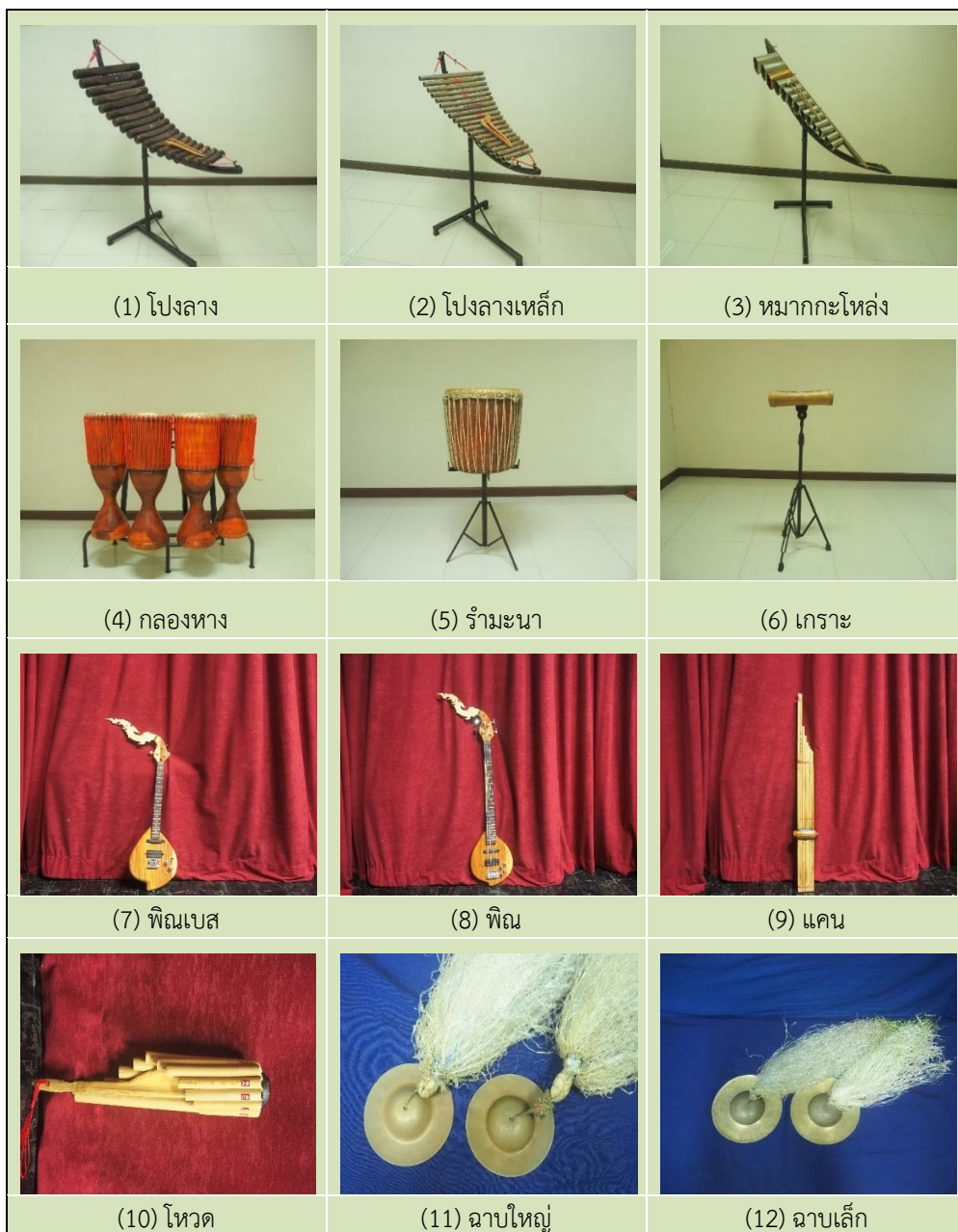
ลายข้าวต้องลม (ท่อนเร็ว)

----	- ด ล ล	- ด ล ล	- ด ล ล	- ด ล ช	ม ช ล ม	- ช ม ม	- ช ม ม
----	- ด ล ล	- ด ล ล	- ด ล ล	- ด ล ช	ม ช ล ม	- ช ม ม	- ช ม ม
----	- ม ช ร	ม ร ด ล	ช ล ด ร	----	- ม ช ร	ม ร ด ล	ช ล ด ร
- ม - ด	ร ม ช ร	- ด - ด	- ล ช ล	- ม - ด	ร ม ช ร	- ด - ด	- ล ช ล

ที่มา : วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ (2556, น. 10)

วงดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง ฟ้อนเอ็นขวัญ

ในการแสดงฟ้อนเอ็นขวัญ วงดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงคือวงหมากกะโหล่ง โปงกลางในการบรรเลงประกอบการแสดง ประกอบไปด้วยเครื่องดนตรี โปงกลาง โปงกลางเหล็ก หมากกะโหล่ง พิณ เบส แคน โหวด กลองหาง กลองรำมะนา ฉาบเล็ก ฉาบใหญ่ ดังนี้

ภาพที่ 2 เครื่องดนตรี
ที่มา : ผู้เขียน

เครื่องแต่งกาย ฟ้อนเอ็นขวัญ

การแต่งกายชุด ฟ้อนเอ็นขวัญ ได้นำมาจากการแต่งกายของชาวอีสานโดยทั่วไป ที่นิยมในงานพิเศษ โดยสวมเสื้อแขนกระบอกสีขาว นุ่งผ้าถุงมัดหมี่มีหัวขึ้นและตีนขึ้น ห่มผ้าซิดไหมลายล่องสีหมากสุก เกล้าผมมวยไว้กลางศีรษะประดับด้วยเกลียวฝ้ายสีขาว ทัดดอกไม้สีขาว ทั้งนี้ อาจารย์กิตติยา ทาธิสา ผู้ออกแบบเครื่องแต่งกายประกอบการแสดง ชุด ฟ้อนเอ็นขวัญ ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า สีขาวที่นำมาใช้ในการออกเครื่องแต่งกาย เนื่องจากว่าชุดการแสดงฟ้อนเอ็นขวัญ เป็นการแสดงที่สื่อให้เห็นถึงความเป็นมงคล ความบริสุทธิ์ ความดีงามที่ปรากฏในพิธี ดังนั้นจึงเลือกใช้สีขาวในการตัดเย็บเสื้อ แขนกระบอก ในส่วนของผ้าซิดไหมที่นำมาห่มให้กับนักแสดงเลือกใช้ผ้าซิดไหมลายล่องสีหมากสุก ซึ่งเป็นฝีมือการทอโดยกลุ่มแม่บ้านบ้านโนนโพธิ์ ผ้าถุงมัดหมี่ใช้สีแดงหมากสุกเพื่อให้สอดคล้องกับสีสไบที่ห่มให้กับตัวนักแสดง ส่วนศีรษะประดับด้วยเกลียวฝ้ายเพราะสิ่งสำคัญที่เป็นมงคลอีกอย่างหนึ่งในพิธีบายศรีสู่ขวัญ คือ ด้ายสายสิญจน์ จึงได้นำความเป็นมงคลตรงนี้นำมาประดิษฐ์เป็นเครื่องประดับศีรษะ ส่วนดอกไม้ใช้ดอกกลีลาวดีสีขาวเพื่อให้เกิดความสวยงามยิ่งขึ้น” (กิตติยา ทาธิสา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 2 มิถุนายน 2566)

ภาพที่ 3 เครื่องแต่งกายฟ้อนเอ็นขวัญ

ที่มา : ผู้เขียน

การออกแบบท่ารำ ฟ้อนเอ็นขวัญ

การสร้างสรรค์กระบวนการท่ารำ ผู้เขียนได้เป็นส่วนหนึ่งของการออกแบบท่ารำ ฟ้อนเอ็นขวัญ โดยมีอาจารย์กิตติยา ทาธิสา และคณะครูอาจารย์วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ ได้ร่วมกันกำหนดรูปแบบการสร้างสรรค์กระบวนการท่ารำที่ประดิษฐ์ขึ้นจากนาฏศิลป์พื้นบ้านอีสานดั้งเดิมและนาฏศิลป์ไทย เป็นหลักในการออกแบบท่ารำ โดยการสร้างงานและออกแบบท่ารำฟ้อนเอ็นขวัญ ร้อยละ 80 เป็นท่ารำที่ได้มาจากฟ้อนแม่บทอีสาน และร้อยละ 20 เป็นท่ารำที่มาจากนาฏศิลป์ไทย ซึ่งท่ารำจะมีความสัมพันธ์กับเนื้อร้อง และท่ารำในท่อนรับ เน้นความเรียบง่ายเพื่อที่จะจดจำได้ง่าย และเพื่อที่จะให้บุคคลที่สนใจสามารถที่จะต่อยอดผลงานได้ (กิตติยา ทาธิสา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 3 มิถุนายน 2566)

ในการออกแบบท่ารำ ฟ้อนเอ็นขวัญของวิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ ผู้เขียนได้นำตัวอย่างท่ารำที่ปรากฏในการฟ้อนเอ็นขวัญที่มาจากฟ้อนแม่บทอีสาน และท่าที่มาจากนาฏศิลป์ไทย ดังนี้

1. ท่ารำที่นำมาสร้างสรรค์การแสดง ฟ้อนเอ็นขวัญ ใช้ท่ารำที่มาจากแม่บทอีสาน จำนวน 16 ท่า ดังนี้ ท่ากิริชมดอก ท่ากาตากปิก ท่าหลักแม่เมีย ท่าฟ้อนสาวน้อยยะแป้ง ท่าฟ้อนสาวน้อยลงทุ่ง ท่าพรหมสี่หน้า ท่ายูงรำแพน ท่าผู้เฒ่าฟังธรรม ท่าฟ้อนอุณมโนราห์ ท่าฟ้อนเกี้ยวซู้ ท่าฟ้อนลำเพลิน ท่าฟ้อนมปลานในน้ำ ท่าฟ้อนเลาะตูบ ท่าฟ้อนหงส์บินวน ท่าฟ้อนผู้เฒ่านั่งผิงไฟ และท่าฟ้อนกาเต้นก้อน

ภาพที่ 4 ท่ากิริชมดอก
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 5 ท่ากาตากปิก
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 6 ท่าหลักแม่เมีย
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 7 ท่าฟ้อนสาวน้อยปะแป้ง
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 8 ท่าฟ้อนสาวน้อยลงทุ่ง
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 9 ท่าพรหมสี่หน้า
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 10 ท่ายุ่งรำแพน
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 11 ท่าผู้เฒ่าฟังธรรม
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 12 ท่าฟ้อนอุ่นเรือนราห์
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 13 ท่าฟ้อนเกี่ยวข้าว
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 14 ท่าฟ้อนลำเพลิน
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 15 ท่าฟ้อนมปลาน้ำ
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 16 ท่าฟ้อนเลาะตูบ
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 17 ท่าฟ้อนหงส์บินวน
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 18 ท่าฟ้อนผู้เฒ่านั่งผิงไฟ
ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 19 ท่าฟ้อนกาเต้นก้อน
ที่มา : ผู้เขียน

2. ทำรำที่มาจากนาฏศิลป์ไทยจำนวน 4 ท่า ดังนี้ ท่าช้างประสานงา ท่าเชิญ ท่าเรียก
ท่ารำส่าย

ภาพที่ 20 ท่าช้างประสานงา

ที่มา : ผู้เขียน

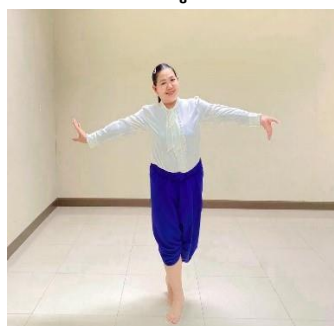
ภาพที่ 21 ท่าเชิญ

ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 22 ท่าเรียก

ที่มา : ผู้เขียน

ภาพที่ 23 ท่ารำสาย

ที่มา : ผู้เขียน

นอกจากการสร้างท่ารำแล้ว ฟ้อนเอ็นขวัญยังมีรูปแบบการแปรแถวที่เรียบง่าย และเป็นไปตามแบบมาตรฐานของนาฏศิลป์ไทย เช่น แถวปากพญิง แถวหน้ากระดาน แถวตอนคู่ แถวสับหว่าง

สรุป

วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ มีอัตลักษณ์โดดเด่นในด้านการบรรเลงดนตรี และการแสดงพื้นบ้านอีสานเป็นที่รู้จักโดยทั่วไปว่า “วงโปงลาง” ซึ่งในปี พ.ศ. 2556 วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ได้สร้างสรรค์ผลงานการแสดงชุด “ฟ้อนเอ็นขวัญ” เพื่อเข้าร่วมในงาน มหกรรมศิลปวัฒนธรรมไทย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในโอกาสสถาปนาสถาบัน บัณฑิตพัฒนศิลป์ ครบ 16 ปี ณ โรงละครแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร โดยมีแรงบันดาลใจจากพิธีสู่ขวัญจากพิธีสู่ขวัญหรือบายศรีสู่ขวัญ ซึ่งเป็นพิธีที่สำคัญของชาวอีสาน นิยมทำกันทั่วไปในท้องถิ่นอีสาน ทั้งในมูลเหตุของความดีและความไม่ดี เพื่อให้เกิดขวัญและกำลังใจที่ดี มีองค์ประกอบหลายอย่างตั้งแต่การจัดทำต้นบายศรี จัดสิ่งของที่เป็นมงคลประกอบพาขวัญ

บทร้องและทำนองเพลงพ็อนเอ็นขวัญ บทร้องของเพลงพ็อนเอ็นขวัญจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน โดยส่วนที่ 1 คือ การใช้บทร้องดั้งเดิมของอีสานคือ บทร้องสรภัญญะ ประกอบด้วย ทั้งหมด 5 ท่อน ประพันธ์โดยอาจารย์ศิริวรรณ จันทร์สว่าง ส่วนที่ 2 คือ บทร้องจากเนื้อหาบทสุตรขวัญ ประกอบด้วย ทั้งหมด 3 ท่อน ประพันธ์โดยอาจารย์พรสวรรค์ พรดอนก่อ และจากการศึกษาบทประพันธ์ทั้ง 2 ส่วน ภาษา รูปแบบและเนื้อหาของบทประพันธ์เพลงพ็อนเอ็นขวัญ เนื้อเพลงพ็อนเอ็นขวัญสื่อให้เห็นถึงประเพณีบายศรีสู่ขวัญ โดยมีการตกแต่งประดับประดาสิ่งมงคลต่าง ๆ ไว้ในบายศรี และได้บอกกล่าวถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดลบันดาลให้พบแต่ความสุขความโชคดียุติปัดเป่าสิ่งที่ไม่ดีออกไปให้ไกล การผูกแขน (ผูกข้อมือ) เรียกขวัญให้มาอยู่กับเนื้อกับตัวเนื้อหาของเพลงพ็อนเอ็นขวัญยังได้กล่าวถึง ความพร้อมพรังไปด้วยญาติมิตรที่มาร่วมงานมงคลในครั้งนี้เป็นการสะท้อนถึงความเป็นอยู่ของชาวอีสานที่มีความรักความกลมเกลียวในกลุ่มชน รวมถึงความรักความศรัทธาในประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่น ภาษาที่ใช้ในเนื้อเพลงพ็อนเอ็นขวัญจะมีทั้งภาษาไทยและภาษาอีสานปะปนกัน โดยเรียบเรียงเป็นความเรียงร้อยแก้วแบ่งเป็นวรรค แต่ละวรรคจะมีความสัมผัสระหว่างวรรคมีลักษณะคล้ายกลอนแปดและสอแทรกคำเรียกขวัญของพราหมณ์ไว้ด้วยในท้ายวรรค

การประพันธ์ทำนองเพลงพ็อนเอ็นขวัญมีคุณครูอนุสรณ์ วรรณะ และอาจารย์กลุ่มสาระดนตรีพื้นบ้าน ได้ร่วมกันประพันธ์ทำนองเพลงพ็อนเอ็นขวัญ แบ่งทำนองออกเป็น 3 ท่อนเพลง คือ การเกริ่นแคนสายล่องประกอบการขับร้อง และทำนองที่ 2 เป็นทำนองสรภัญญะ และทำนองที่ 3 สายข้าวต้องลม

ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงคือวงหมากกะโหล่งโปงลางในการบรรเลงประกอบการแสดง ประกอบไปด้วยเครื่องดนตรี โปงลาง โปงลางเหล็ก หมากกะโหล่ง พิณเบส แคน โหวด กลองหาง กลองรำมะนา ฉาบเล็ก ฉาบใหญ่

การแต่งกายชุด พ็อนเอ็นขวัญ ได้นำมาจากการแต่งกายของชาวอีสานโดยทั่วไปที่นิยมในงานพิเศษ โดยสวมเสื้อแขนกระบอกสีขาว นุ่งผ้าถุงมัดหมี่มีหัวขึ้นและตีนขึ้น ห่มผ้าซิดไหมลายล่องสีหมากสุกเกล้าผมมวยไว้กลางศีรษะประดับด้วยเกลียวฝ้ายสีขาวทัดดอกไม้สีขาว

การสร้างสรรค์กระบวนการทำรำ โดยอาจารย์กิตติยา ทาธิสา และคณะครูอาจารย์วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ ร่วมกันกำหนดรูปแบบการสร้างสรรค์กระบวนการทำรำจากนาฏศิลป์พื้นบ้านอีสานดั้งเดิมและจากนาฏศิลป์ไทยเป็นหลักในการออกแบบทำรำ ซึ่งร้อยละ 80 เป็นทำรำที่ได้มาจากพ็อนแม่บทอีสาน และร้อยละ 20 เป็นทำรำที่มาจากนาฏศิลป์ไทย โดยทำรำจะมีความสัมพันธ์กับเนื้อร้อง และทำรำในท่อนรับ ซึ่งทำรำเน้นความเรียบง่าย และจดจำง่าย ประกอบด้วย 1) ทำรำที่มาจากแม่บทอีสานจำนวน 16 ท่า ประกอบด้วย ท่ากินรีชมดอก ท่ากาตากปิก ท่าหลีกแม่เมีย ท่าพ็อนสาวน้อยปะแป้ง

ท่าฟ้อนสาวน้อยลงทุ่ง ท่าพรหมสี่หน้า ท่ายุ้งรำแพน ท่าผู้เฒ่าฟังธรรม ท่าฟ้อนอ่อนมนโนราห์
ท่าฟ้อนเกี้ยวชู ท่าฟ้อนลำเพลิน ท่าฟ้อนมปลาในน้ำ ท่าฟ้อนเลาะตูป ท่าฟ้อนหงส์บินวน
ท่าฟ้อนผู้เฒ่านั่งผิงไฟ และท่าฟ้อนกาเต้นก้อน 2) ท่ารำที่มาจากนาฏศิลป์ไทยจำนวน 4 ท่า
ประกอบด้วย ท่าช้างประสาธนา ท่าเชิญ ท่าเรียก ท่ารำสาย

รายการอ้างอิง

- คมจรัส ทองจรัส และณรงค์รัชช วรรณไตรมตรี. (2565). “กระบวนการการสร้างสรรค์
ลายดนตรีพื้นบ้านอีสานของวิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์: ลายข้าวตอกลม”.
วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด, 16, 2: 106-116.
- ปิยะ สดิสสุตติ. (2545). การศึกษาวิเคราะห์บทสุขัญ บ้านไร่ หมู่ 1 ตำบลบ้านไร่ อำเภอ
หล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ยุพา กาพเนตร, ประทับใจ สีขา และประสิทธิ์ พวงบุตร. (2544). ประเพณีอีสานในเชิง
อนุรักษและเผยแพร่. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- รุจิณาธ อรรถสิข. (2548). ขวัญ : ขวัญชีวิตของคนไทย. นนทบุรี: กรมพัฒนาการแพทย์
แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข.
- วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์. (2556). ผลงานสร้างสรรค์ ฟ้อนเอ็นขวัญ. กาฬสินธุ์:
วิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์.
- ศักดิ์สยาม แสงสกุล. (2565). ภาพพิธีสู่ขวัญในงานมงคลสมรส. กาฬสินธุ์: ม.ป.พ.
- สาร สารพัฒนานันท์. (2540). พิธีสู่ขวัญ และคำสู่ขวัญโบราณ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
การศาสนา.